

szemle

Kiposztolt stratégiák

NÉMETH ZOLTÁN: A POSZTMODERN MAGYAR IRODALOM HÁRMAS STRATÉGIÁJA

Németh Zoltán *A posztmodern magyar irodalom hármass stratégiája* című könyve két aspektusból jelenti be saját újszerűségét: egyrészt „szembefordulva a magyar posztmodern-felfogások hagyományával – a posztmodernizmust a modernizmustól elkülönítve véli[i] tárgyalhatónak, olyan jelenségként, mint amely sok esetben más kérdések és más válaszok mentén artikulálódik, mint a modernizmus. Másrészt pedig [...] a posztmodern szövegalkotást sem egységben, hanem differenciáltan, háromféle stratégia által gondollja] értelmezhetőnek, szakítva így a magyar szakirodalomban általános felfogással, amely a posztmodern irodalmat homogén minőségként kezeli.” (15.) Tehát Németh modernizmusra és posztmodernizmusra kronológiai sorban értett korszakokként, egymást határozottan felváltó stílusrendszerekként tekint. Mondhatnánk, a kuhni értelemben vett paradigmaváltásként szemléli a korszakváltást, azonban nem feltételezi, hogy a felváltó korszak, a posztmodernizmus homogén poétikával és politikai-esztétikai ideológiával rendelkezne. A könyv a bevezetést követően ezt a posztmodernen belül érzékelt összetettséget kívánja rendszerezni, osztályozni.

Németh saját rendszere felállításakor négy teoretikusra támaszkodik. Ihab Hassanól veszi át azt a bináris opozíció elvén nyugvó szemléletet, amelyben modern és posztmodern szemben állnak egymással. A posztmodern tagolásakor Hal Fosterre és Hans Bertensre támaszkodik, akik kétféle előfeltevérendszer alapján hozzák létre saját kétosztatú rendszerüket: Foster politikai-ideológiai alapon neokonzervatív és posztstrukturalista, Bertens pedig valóság és fikció egymáshoz való viszonya alapján nem-referenciális és referenciális posztmodernről értekezik. Németh Zoltán e két taxonómia hiányosságát abban látja, hogy nem számolnak a posztkolonializmus, kulturális antropológia, multikulturalizmus, posztmodern feminizmus, ökokritika, etikai kritika jelenségeivel, ezért lesz harmadik támpontja Joanne Gass a posztmodern magyar irodalom hármass stratégiájának kidolgozásakor. A modernizmussal szemben a posztmodernizmust ekképpen osztja fel egy kevert szempontrendszer alapján Németh korai, areferenciális és antropológiai posztmodernre.

A hárompólusú rendszer megszerkesztésekor Németh szempontjai jellemzően a következőképpen alakulnak: vizsgálja a szöveg valóságához, önmagához és a többi szöveghez való viszonyát; a szövegalkotás hogyanját: uralkodó alakzatokat, trópusokat keres, rákérdez a szövegben megjelenő nyelv(ek), hang(ok), elbeszélsmód(ok), nézőpont(ok) jellegzetességeire; értelmezi a szövegek identitásképletét és világgépét, a szubjektum múlthoz, történelemhez, uralkodó hatalomhoz való viszonyát; tematikus csomópontokat keres. E szempontokat azonban nem vizsgál-

ja meg szisztematikusan mindhárom posztmodern kategóriában. Szempontjai közül talán a leghangsúlyosabb az általam elsőként említett, azaz a szöveg–valóság–fikció problémaköre, amelynek megvalósulását a posztmodernizmusban Németh egy körív mentén láttatja. Az első posztmodernnt „az ún. valóságnak, a realista írásmódnak és a szubjektivitásnak a krízise” (15.) jellemzi, a második posztmodern már „ki [is] zárja a valóság és a realizmus kategóriáit érdeklődési köréből” (24.), mindehhez képest a harmadik posztmodern létmódja „a fikció és a referencialitás határán, mindkét elem felhasználásával történik, de rendkívül erős a szövegek konkrét, világba nyúló, tranzitív irányultsága.” (35.) Mi sem mutatja a szempont kiemelt fontosságát jobban annál, mint hogy a második posztmodern elnevezése innen való – ezen a ponton Bertens kategóriájához nyúl vissza.

De nem minden szempont bizonyul ennyire produktívnak az elkülönítés szempontjából. Ilyen például a történelem- és műltszemlélet, illetve a szöveg valósághoz, önmagához és a többi szövegekhez való viszonyulásának kérdésköre – ahogyan azt Lapis József is kiemeli: „Nehéz például minden tekintetben átlátni a korai és areferenciális posztmodern különbségét, amennyiben az elsőről azt olvassuk, hogy számára »rendkívül fontos a múlt, illetve a történelem tapasztalata, amellyel tudatosan lépnek párbeszédbe, akár úgy is, hogy a múltra jellemző megszólalásformákat beépítik saját szövegeikbe» (16.); a másodikról pedig, hogy jellemzi »a múlt, a történelem és a hagyomány tudatos felhasználása, szövegbe építése (intertextualitás)« (24.) – tehát többé-kevésbé ugyanazon jelenségről van szó. Mindkettőnek része az önreflexivitás, a metafikció, az intertextualitás.” (Lapis József, *Stratégiai kérdések*, Műút, 2013040, web: <http://www.muut.hu/?p=3656>) De éppen az elkülöníthetőség ellen dolgozik az is, hogy a harmadik, antropológiai posztmodern jellemzéseként Németh Zoltán leginkább tematikus és ideológiai szempontokat ad meg: „a hatalom kérdésköre izgatja, a »másik«, illetve a másság természete, a marginális nézőpontok megjelenítése, felszínre hozása, a politikai természetű kérdésfeltevések, a mainstream-ellenes attitűd” (35.). Így történhet meg az, hogy például a tematikai alapon ide sorolt művek poétikai szempont alapján valamely másik posztmodernbe is besorolhatóak. Talán leglátványosabban a maszkos költészet tárgyalásakor figyelhető ez meg: „Felületi rétegében Csehy Zoltán *Hecatelegium* (2006) című kötete is archaizáló filológusnyelven alapuló költői játékként deklarálja önmagát, mint amelynek kizárólag nyelvi-esztétikai tétje létezik. A kötetnek ez a rétege a második posztmodern keretei között értelmezhető leginkább. Másrészt azonban a *Hecatelegium* egyes darabjai a kortárs irodalom folyamatainak részeként is elképzelik magukat [...] Az antik díszletek és latin nevek mögül egy marginális irodalom viszonyai sejlenek elő” (65.). Tehát a Csehy-kötetet Németh poétikai szempontból az areferenciális, tematikus szempontból az antropológiai posztmodernhez sorolja. Nem mellesleg (Németh fogalmával élve) „a szerzői nevet problematizáló posztmodern maszkszerű költészet és próza” viszonyulása a harmadik posztmodernhez nem eléggé letisztázott, többször ellentmondásos. Bár a háromféle posztmodernnt elkülönítő fejezetben azt olvassuk a harmadik posztmodernre vonatkozóan, hogy „visszaszerzi jogait a szerző életrajzi identitása, vagyis a fiktív lírai maszkok helyébe a szerzői önéletrajz identitásképző elemei lépnek” (37.), a *Szerzői név és maszk a posztmodern magyar irodalomban* rész még-

is tárgyalja a maszkos lírát és prózát a harmadik posztmodern keretei között, igaz, ahogyan azt főntebb jeleztük, pusztán tematikus alapon. Csehy Zoltán kötete mellett a másik példa a harmadik posztmodern szövegalkotási módhoz sorolt maszkos szövegre Spiegelman Laura *Édeskevés* című könyve, azért, mert „azt játssza el, hogyan jelenik meg a szexizmus a szövegben” (65.). Ugyanakkor k. kabai lóránt név-választási gesztusát már a második posztmodern keretei között tárgyalhatjuk, hiszen ide tartozónak érzi Németh azokat az eseteket, amikor „a név paratextusként előértelmezi a névhez csatolt szöveget, s a fiktív szerzői maszk csak szimulakrumként lép működésbe” (61.). S bár az ezt követő felsorolásban nem olvashatjuk a Spiegelman Laura nevet, az anonim, maszkos önreprezentációt tárgyaló fejezetben már jól elemzett példaként lép elő (124.). Mindezzel együtt Németh Zoltán rendkívül részletes katalógusát és taxonómiáját adja az alakmásoknak, álneveknek.

A szempontok teljesítőképességének vizsgálatakor egy újabb példa, amikor nem azonos jellegzetességek járulnak a különféle posztmodern stratégiákhoz, hanem olyan egymást kizáró vagy egymást kölcsönösen kiszélesítő jegyek sorát olvashatjuk a vizsgált szempontnál, amelyek alapján nem tudjuk az elemzett posztmodern stratégiát definiálni. Másként mondván: túl sok *sajátosság* jellemző rá, így a szempont vizsgálata a posztmodern stratégiák elkülönítését nem feltétlenül segíti elő. Példánk erre a harmadik posztmodern identitáshoz való viszonya. Egyszerre jellemző rá egy *konkrét* (akár szerzői önéletrajzi) identitás szövegbe írása („jellegzetessége az autobiográfiai műfajok felértékelődése [...], vagyis egy konkrét identitás szövegbe írása”, 36.; illetve „a fiktív lírai maszkok helyébe a szerzői önéletrajz identitásképző elemei lépnek”, 37.) és az identitáskeresés, ami egyaránt lehet egyfelől kollektív és egyéni, másfelől szexuális, etnikai és politikai („a szexuális vagy etnikai identitásproblémákat viszik színre, illetve a marginalizált kollektív és egyéni identitásproblémákat és stratégiákat jelenítik meg”, 37.). Az pedig, amit az antropológiai posztmodern nyelvi stratégiájáról olvashatunk, szintén egy újfajta viszonyulásmódot mutat az identitáshoz: „A nyelven keresztül *az azt létrehozó identitást*, médiumokat, társadalmi erőket és hatalomgyakorlási technikákat olvassák, abból kiindulva, hogy egyetlen szöveg sem steril nyelvjáték eredménye, hanem mindig *a mögötte álló élő identitás* érdekei és stratégiái hozzák azt létre” (64. – kiemelés tőlem). Ez a szemlélet tehát a nyelv mögött egy egységes, önazonos identitást feltételez, amely a nyelvet egyértelműen, céljai szerint képes létrehozni, előállítani.

Németh Zoltán könyve nagy mennyiségű műcímmel dolgozik, már az első fejezettől kezdve sokrétű példatárral bizonyítja állításait (Ottlik Gézától és Weöres Sándortól kezdve Tandori Dezsőn és Kovács András Ferencen át Lanczok Gáborig és Gerevich Andrásig). Némelykor azonban olyan érzésünk lehet, hogy a fölhozott példák illusztrációk, tehát azt a hatást keltik, mintha a kategóriák felállítása megelőzné a művek alapos, elemző olvasását. *A posztmodern magyar irodalom hármassztratégiája* című fejezetben ez a szövegrész tétjéből és célkitűzéséből következik. De akkor is ez a „stratégia” érvényesül, amikor ez a logika látszólag éppen a fordítottjára vált. Ilyen a nonszensz szerepét tárgyaló fejezet, amelyben a nonszensz szövegformálás vizsgálatát világirodalmi példáktól indítja, onnan jutunk el magyar

irodalmi, majd kortárs magyar irodalmi szövegmintákhoz, amelyek mindegyikét mikroelemzések követik. Tehát a fejezet szerkezete azt mutatja, hogy a három stratégia felállítását megelőzte a nonszensz szövegformálás jegyeinek vizsgálata. „A fentebbi nonszensz szövegformálások kapcsán olyan fogalmakat működtettünk, mint populáris regiszter, újraírás, műfaji kódok életben tartása és egyúttal parodizálása, tudatos intertextuális játék, a különféle nyelvi regiszterek interakciója – amelyek a posztmodern szövegalkításra utalnak”, ám az a következtetés, amelyet levon, éppen a gondolatmenet ellenébe megy, azaz következtetésként arra utal vissza, ami az olvasás és értelmezés folyamatában éppenhogyan egy későbbi művelet eredménye lenne – a háromféle stratégia felállításáé: „Ebből arra következtethetünk, hogy [...] bizonyos témák felhasználása és életben tartása egyúttal a posztmodern irodalom eltérő, különféle aktusaira, sőt stratégiáira is utalnak.” (81.)

Az utazás szemiotikája a posztmodern irodalomban című fejezetben egyértelműen az előzetesen felállított elmélet kap elsőszókat. Ebben a fejezetben Németh tesztelni kívánja a hármassztratégia működőképességét „az utazás narrációját felhasználó posztmodern regények” esetében: „az előszóban vázolt hármassztrategia programját futtatom végig posztmodern utazási regényeken azon cél érdekében, hogy teszteljem, vajon az utazás prózapoétikai felhasználásának vizsgálatakor is érvényesíthető-e az említett modell.” (96.) A fejezet erénye azonban mégsem abban áll, hogy bizonyosságot nyerünk a modell érvényességéről az utazási regények esetén is. A felállított elmélet, s így az egész könyv tétje és produktivitása mutatkozik meg a szövegrész végén levont következtetéséből, és annak továbbgondolásából: „Bár az utazás mint narratív hajtóerő nyomán elemzett hat regény hasonlóságairól is lehetne értekezni, célom az volt, hogy bizonyítsam: mindenféle hasonlóságot fölülírnak az elemzett stratégiák különbségei. [...] Vagyis az utazás homogén jelentésének destruálása egy összetettebb jelentésfogalmat eredményezhet a kortárs posztmodern magyar irodalomban.” (102.) A második idézett mondatból kiindulva tehát az mutatkozik meg, hogy a posztmodern irodalom három részre való felosztásakor nem az a fontos, hogy ezek a diszkrét kategóriák különállókként, jól körülhatárolhatókként mutatkozzanak meg, tehát nem a taxonómia felállítása és kezelése az elsődleges cél, hanem éppen a posztmodern magyar irodalom, s a hozzá vezető poétikai és narratív műveletek összetettségének felmutatása és finomármnyalása. Visszatérve az első idézett mondatra: bár ezen a ponton a gondolatmenet megszakad, de itt mutatkozik a legnagyobb készletű erő a Németh-modell adta felismerések továbbgondolására. Arra, hogy megvizsgáljuk, hogyan juttatnak különféle jelentéslehetőségekhez a felsorolt különbségek akkor, amikor éppenséggel nem ezekre a különbségekre koncentrálnak, hanem a vizsgálódásunk középpontja a hasonlóságokra esik. Hogyan jutnak különféle jelentéslehetőségekhez a hasonlóságok a különbségek által?

Végül ki kell emelnünk a könyv fejezetei közül *A posztmodern halálköltészet stratégiái* címűt, amely éppen azt mutatja meg jól, milyen nehézségeket ütköztünk akkor, amikor a taxonómiát használni akarjuk, s így az egyes műveket be kívánjuk sorolni az egyes posztmodern stratégiákba. Tózsér Árpád, Baka István, Orbán Ottó, Parti Nagy Lajos, Lövétei László László, Acsai Roland, Kovács András Ferenc, Borbély Szilárd, valamint Marno János halálköltészetként értelmezhető kötetait

vizsgálva érvel Németh Zoltán amellett, hogy „[a]z ide sorolható szövegek nyelvi és szemléleti magatartásából is a posztmodern irodalom belső rétegződésére, heterogén formációjára, eltérő stratégiáira következtethetünk.” (103.) Németh versidézeteiken keresztül mutatja meg, hogyan keverednek a szövegekben nem csak az eltérő posztmodern stratégiák, de akár korábbi stílusjegyek is. Kimutatja, hogy Bakka István, Orbán Ottó, Tózsér Árpád halálverseiben kései modern és posztmodern szövegalkotási módok keverednek, hiszen például „Orbán Ottó verseinek posztmodern jellegzetességei mellett (intertextualitás, a szövegszerűsége telt önreflexív kijelentések, ironia) a klasszikus modernség szépségkultuszára és a kései modernség tragizáló-intellektuális hangnem jelenlétére figyelhetünk fel” (105.). Marno János költészetét köti egyrészt az areferenciális posztmodernhez a nyelv centrális helyzete miatt, másrészt az antropológiai posztmodernhez, mert az identitásra koncentrált. Lövetei Lázár László versnyelvét elsődlegesen a harmadik posztmodernhez sorolja a személyes érintettség megjelenítése okán, de „néhány ponton visszanyúl az első és a második posztmodern nyelvhasználatának egyes elemeihez is” (109.). Borbély Szilárd *Halotti pompa* és *A Testhez* című kötetét vizsgálva azok darabjait a harmadik posztmodern részeként tárgyalja a szerző, mivel azokban például sérült női identitáskonstrukciók (és grammatikák), valamint „az alárendeltnek adott hang” létesülése megy végbe tartósan. Mindez *A Testhez* kötetet meghatározó versek egyik nagy vonulatára igaz is (a könyv paratextusa szerint ódákat és legendákat tartalmaz). A női identitássorsok költészetnyelvi izgalmas projekciói (legendák) mellett hangsúlyos szerepet kapnak azok a rendkívül sűrű nyelvbölcseleti és nyelvjátékos költemények, melyeket ódákként ismerhetünk fel. Ennek a verscsoportnak – Németh Zoltán terminusait applikálva – jellegzetességei: a szerzőség elrejtése, nyitott műalkotás, töredékesség, rontott nyelv, nyelvjáték, önreflexió (a korai és areferenciális posztmodernből lehetnek ismerősek). Olyan sajátosságok sora, amelyek nem az antropológiai posztmodern sajátjai, habár *A Testhez* kötetet az antropológiai posztmodern kitüntetett szövegművének tekintettük. Egyszerre, egy időben, egy projekt (*A Testhez*) részeként jön létre egy nehezen feloldható együttállás. A nyelv folyamatosan keletkező, ezért ambivalens, önmagát felülíró, s ekként tárgyiasító létmódja (ódák), valamint az identitásküzdelmeknek, „az elnémitottaknak, kiszolgáltatottaknak adott hang stratégiájával” (109.) operáló prózaversek (legendák) között. A jelhasználat egymáshoz képest lényegesen eltérő lehetőségei válnak párhuzamosan megtapasztalhatóvá. Borbély Szilárd könyvei és életműve (sőt mint láttuk, egyetlen könyve is) mindhárom posztmodern stratégiába beilleszthető – így egyúttal ki is lóg mindegyikből. Az elhelyezésük során válnak láthatóvá elhelyezhetlenségeik, ekként nyitnak meg – eddig talán nem kelően érzékelt – innovatív kérdéseket: egy-egy posztmodern stratégia felől közelítve derülhet ki róluk, hogy más szempontokból válhatnak érdekessé. Mindebből következően Németh Zoltán *A posztmodern magyar irodalom hármas stratégiája* című könyvében kódolva van egy új, számos tekintetben produktív líraolvasás és irodalomtörténet lehetősége. (*Kalligram*)